

BUHÂRÎ VE et-TÂRİH'UL-KEBİR'İ

Doç.Dr.Ali YARDIM

İlk devir muhaddisleri, H a d î s metinlerini toplayan eserler yanında, T â r i h grubuna giren eserler de vermişlerdir. Bu durum, başlangıçtan beri hadislerin naklinde kullanılıp da zamanla geliştirilen i s n a d sisteminin zarûrî bir sonucudur. Zîrâ rivâyetlerin sıhhat derecelerini tâyin etmede "râvîler"ın oynadığı rol, ister istemez, hadisçinin, bir ölçüde T â r i h ile de ilgilenmesini gerekli kılmıştır. Üstelik el-B u h â r î (ö. 256/870) gibi ciddî, titiz ve -bir bakıma- iddiâlı bir işe girişerek, eserine "es-Sahîh" sıfatını veren bir âlimin, T â r i h ile ilgilenmesi, yaptığı işin tabû bir sonucu olmuştur. Nitekim onun, T â r i h'e dâir verdiği eserlerin hacmi, H a d î s metinlerini toplayan eserlerinin hacminden daha fazladır.¹

el-Buhârî'nin, T â r i h dalında, bilinen üç mühim eseri vardır. Bunlar; büyük, ortanca ve küçük sıfatlarını taşıyan et-Târîh'ul-Kebîr, et-Târîh'ul-Evsat ve et-Târîh'us-Sağîr adlı eserlerdir.² Adı geçen eserlerin her üçü de birer "Ricâl Tabakâtı" olup, aralarında sâdece tertip farkı vardır.

et-Târîh'ul-Kebîr, alfabetik usûle göre kaleme alınmıştır. et-Târîh'us-Sağîr ve-ikinci elden edindiğimiz bilgilere göre-³ et-Târîh'ul-Evsat ise k r o n o l o j i k usûlle yazılmışlardır. Yâni bu iki eserde şahıslar ve onlara âit bilgilerin sıralanışı, v e f â t (ölüm) târihleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Bu araştırmada, her ne kadar sâdece et-Târîh'ul-Kebîr'in bâzı özelliklerini tanıtmak hedef alınmışsa da, konuya açıklık kazandırması bakımından, et-Târîh'us-Sağîr'e de bir iki atıfta bulunmak gerekecektir. Şöyle ki;

el-B u h â r î, et-Târîh'ul-Kebîr'e bir ö n s ö z yazmamış ve sâdece, eserin tertibi hakkında bilgi vermiştir (I/11). Halbuki et-Târîh'us-Sağîr'de, mehtevâ ile ilgili olarak dört satırlık bir ö n s ö z bulunmaktadır. Hangi bilgilere ne ölçüde yer verildiğinin çerçevesini çizen bu ifâ-

BUHÂRÎ VE et-TÂRÎH'UL-KEBİR'İ

deler, aşağı yukarı et-Târîh'ul-Kebîr için de geçerlidir. Bu sebeple, et-Târîh'us-Sağîr'in o ifâdelerini buraya almamız yerinde olacaktır :

"..... حدثنا محمد بن اسماعيل البخاري قال : كتاب مختصر من تاريخ النبي صلى الله عليه وسلم و المهاجرين و الانصار و طبقات التابعين لهم باحسان و من بعدهم و وفاتهم و بعض نسبهم و كناههم و من يرغب في حديثه . وقد استفاض انساب قوم عند اهلهم فتداولوها و عرفها الناس بشهرتها ، فان تنازعوا في شيء منها احتج الي البيان و الحجة ."

" Bu eser, Hazreti Peygamber'in, Muhâcirlerin ve Ensâr'ın t â r î h'-ini; güzelce onların yolundan giden Tâbi'îler'in ve onlardan sonre gelenlerin vefâtları, bir kısım nesepleri ve künyeleri ile , sözlerine rağbet edilen kimselerin t a b a k a t ı hakkında m u h t a s a r bir kitaptır. Bir kısım insanların soy kütükleri (ensâb), o sâhanın mütehasısları arasın-da yayılmakta ve kullanılagelmekte olduğundan, efkâr-ı umûmiye onları, şöhretleri ile tanımaktadır. Eğer onlarla ilgili bir hususta ihtilâfa düşmüşlerse o takdirde açıklama yapmaya ve delil serdetmeye ihtiyaç duyulmuştur ".⁴

Bu arada, et-Târîh'us-Sağîr'in muhtevâsına da bir paragraf ayırmamız yerinde olacaktır: e i - B u h â r î, bu eserine, Hazreti Peygamber hakkında bâzı bilgiler kaydettiği bir G i r i ş ile başlar. Arkadan, yukarıda kaydedilen dört satırlık Ö n s ö z mâhiyetindeki bilgiden sonra e s â s ' a geçer. Ve malzemenin tertibinde şöyle bir sıra tâkip eder :

- 1- Hazreti Peygamber hayatta iken vefât eden yakınları.
- 2- Hazreti Peygamber hayatta iken vefât eden Muhâcirûn ve Ensâr.
- 3- Hazreti Peygamber'in vefâtı.
- 4- Hz.Ebû Bekir ve Hz.Ömer devirlerinde vefât eden Ashâb.
- 5- Hz.Osmân devrinde ölenler.

6- Hz.Ali devrinde ölenler.

7- Daha sonraki devirleri ise, kendi vefâtından bir iki sene önce sine kadar "on'ar senelik zaman dilimi"ne ayırarak :

a) Hicrî 40-50 seneleri arasında ölenler.

b) Hicrî 50-60 seneleri arasında ölenler.

c) Hicrî 60-70 seneleri arasında ölenler.

.....
y) Hicrî 250 senesinde ölenler.

z) Hicrî 255 senesinde ölenler, tarzında bitirir.

et-TÂRİH'UL-KEBİR'İN YAZILIŞ TÂRİHİ

el-B u h â r î, eserinin yazılış târihi ile ilgili olarak bir bilgi kaydetmemiştir. Ancak, günümüz ilim adamlarından bâzıları, bu hususta tahmin yürüterek, bir kısım ip uçları bulma gayreti içinde olmuşlardır. Bunlar arasında Prof.Fuad Sezgin, Buhârî'nin el-Câmi'us-Sahîh'inin te'lif târihini tesbite çalışırken :

"B u h â r î'nin hangi târihte S a h î h'ini te'lif ettiğini bilmiyoruz Umûmiyetle, et-T â r î h' u l-K e b î r'ini ve muhtelif mevzûlara dâir küçük hacimli kitaplarını te'lifinden sonra S a h î h'i ile meşgûl olduğunu tahmin ve bunu onaltı senede, kaynaklarını birlikte taşımak sûretiyle muhtelif ülkelerdeki seyâhatleri esnâsında meydana getirdiğini biliyoruz" der⁵ ve bir başka münâsebetle de : "S a h î h'inden daha evve te'lif etmiş olduğu S a h î h'inde, " ifâdesini kullanır.⁶

Öte yandan "Buhârî'nin Târihçiliği" üzerinde, kısa fakat muhtevâlî bir makale yazan değerli ilim adamlarımızdan Yard. Doç.Dr. A.Vehbi Ecer, Prof. Sezgin'i de referans göstererek :

"B u h â r î, kendisine ün kazandıran S a h î h'inden, tahminen en az altı yıl önce et-T â r î h' u l-K e b î r'ini yazmıştır" der.⁷

et-Târih'ul-Kebîr'in te'lif târihi ile ilgili olarak, gerek Prof.Sezgin'in rakamlı târih vermeden "Sahîh'inden önce te'lif ettiği" yolunda ki ifâdesi; gerekse Dr. Ecer'in, "en az altı yıl önce" şeklindeki tahmini tesbiti, bize öyle geliyor ki, eserin baş kısmındaki "icâzet kaydı"na da yanmaktadır. Nitekim eserin girişinde :

"Ebû'l-Hasan Muhammed b. Sehl el-Fesevî'nin, Ebû Abdillâh Mu

BUHÂRÎ VE et-TÂRİH'UL-KEBİR'İ

hammed b. İsmâ'îl el-B u h â r î'den, Basra'da hicrî 246 senesinde, k ı r â a t yoluyla, et-T â r î h' u l- K e b î r'in rivâyet iznini aldığı" kaydı bulunmaktadır.⁸

Fuad Sezgin, el-Câmi'us-Sahîh'in tasnifi husûsundaki ipuçlarını değerlendirirken, "252" târihini tercihe meyyâl gözükmektedir.⁹ et-Târîh'ul-Kebîr'in yazılış târihi olarak da, "ondan en az altı sene önce" şeklinde bir tahminde bulunmaktadır. Eserin semâ kaydı'ndaki târih dikkate alınınca, bu tahmîni doğru bir tesbit olarak karşılamamız gerekecektir.

Ancak, et-Târîh'ul-Kebîr'de yer alan r i c â l'in ölüm târihleri üzerinde yaptığımız bir araştırma, bu hususta bizi ciddi tereddütlere götürmüştür. Şöyle ki; eser baştan sona taranınca, el-B u h â r î'nin, bizzat ölüm târihlerini kaydettiği isimler arasında, 246 senesinden sonra vefât etmiş pek çok şahıs karşımıza çıkmaktadır.

Meselâ, 246 târihinde vefât eden 4 şahıs¹⁰, 247 senesinde 1 şahıs¹¹, 248 yılında 3 şahıs¹², 249'da 3 şahıs¹³, 250'de 5 şahıs¹⁴, 251'de 1 şahıs¹⁵, ve 252'de 1 şahıs¹⁶ yer almaktadır. Bu rakamlara, eserde ismi geçip de ölüm târihleri bunlardan birine rastlayan, fakat el-B u h â r î tarafından tasrîh edilmeyen şahısları dâhil etmediğimizi ayrıca kaydetmeliyiz.

Bu durumda, et-Târîh'ul-Kebîr'in, "el-Câmi'us-Sahîh'den önce yazıldığı" yolundaki yaygın tahmîni kanâatlere katılmamız mümkün görünmemektedir. Zîrâ, bir şahsın ölüm târihini, ölmeden önce tahmînen tesbit etmek mümkün olmadığına; el-B u h â r î'nin ise bunları, sarâhaten yazıp eserine aldığına göre, onun, bu eserini, kendi vefâtından 4 sene öncesinde, hicrî 252 târihinde i k m â l etmiş olabileceğini söylememiz, daha gerçekçi bir tahmin olur kanâatindeyiz.

İfâde etmek yerinde olur ki, ilim çevrelerince de çok iyi bilindiği gibi, t â r î h î v e s î k a hüviyeti taşıyan ve bir önceki kaynaklara veyâ bir başkasının şahâdetine dayalı olarak sürdürülen et-Târîh'ul-Kebîr nev'inden çalışmalar, bir kaç senede bitirilemeyişi bir tarafa, devamlı ilâveler ve düzeltmelerle her an geliştirilmeye ihtiyaç gösterirler. Bir koleksiyon veyâ arşiv hüviyeti arzeden bu türden eserler, bütün bir ömrün mahsûlü olup, umûmiyetle, o ömrün sonbaharında olgunlaşırlar. Onları diğer fikrî eserler gibi, erken pazara sürmek mümkün değildir.

et-TÂRİH'UL-KEBİR'İN TASNİF ŞEKLİ

et-Târîh'ul-Kebîr'in, alfabetik tasnifli bir "Ricâl Tabakâtı" olduğuna daha önce işâret etmiştik. Bildiğimiz kadarı ile el-B u h â r î, Tabakat nev'inde "alfabetik tasnîf" çığırını açan ilk müelliftir. Ancak onun, modern mânâdaki alfabetik tasnîf usûllerine tamâmen uymayıp, kendine has bir metod denemesine girişmiş olduğunu da söylemeliyiz.

el-B u h â r î, bu eserine, **Hazreti Peygamber (s.a.s)**'den itibaren, ikibuçuk asır içinde yaşayıp da, islâm imân ve irfânının nesilden nesile naklinde şu veyâ bu ölçüde emeği geçmiş şahısları almış ve, bir **Muhaddis - Târihçi** metodu ile, onlar hakkında kısa ve öz bilgiler vermiştir.

Eser, "**Kitâb'ül-Künâ**" (Künyeler Bölümü) ile birlikte, 9 cilt hâlinde basılmıştır. Mevcut matbû nüshanın, yer yer kayıpları ve nâşir tarafından okunamamış eksikleri bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu basılmış hüshaya göre, eserde tanıtılan **şahıs sayısı** :

I. ve II. cildlerde	2894	şahıs
III. ve IV. cildlerde	3176	"
V. ve VI. cildlerde	3267	"
VII. ve VIII. cildlerde	3452	"
Kitâb'ül-Künâ 'da	993	"
Toplam	13.782	şahıstır.

Bunlardan **189** şahıs, "**İsimler Bölümü**"nde geçtiği hâlde, ayrıca - durum belirtilerek - "**Künyeler Bölümü**"nde de kaydedilmiş olup, mükerrerdır. Öte yandan, **İsimler Bölümü**'nde de bâzı tekrarlar göze çarpmaktadır¹⁷. Bu nevîden tekrarlar da dikkate alınırca, eserin, asgarî olarak **13.500** ün üzerinde şahıs ihtiva ettiği söylenebilir.¹⁸

Bu isimlerin, eser içindeki tertibi şöyledir :

1°- Önce, "**Muhammed Resûlillâh Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem**"

(محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم) başlığı ile, **Hazreti Peygam-**

BUHÂRÎ VE et-TÂRİH'UL-KEBİR'İ

ber (s.a.s)' le başlar ve O'nun hakkında bâzı bilgiler kaydeder I/5-10 .

2°- Arkasından, 8.5 satırlık bir ifâde ile, **eserin tertîbi** konusunda bilgi verir (I/11) .

3°- **Giriş** mâhiyetindeki bu kısımdan sonra, eserin esâsına geçer. Bu sıralamada, el-B u h â r i'nin, ince bir "**edeb**" kaidesinin kökleşmesine öncülük ettiği dikkati çekmektedir. Şöyle ki; alfabetik tasnif usûlüne göre, ilk harfi "**e l i f**" (الألف) olan isimlerle başlanması gerektiği hâlde, o, "**edeb**'i " **formalite**" ye tercih ederek, "**M u h a m m e d**" (محمد) adını taşıyan şahısları başa almıştır. ¹⁹ Muhammed'ler bittikten sonra, "**İlk Harfi Elif ile Başlayanlar Bölümü**" şeklinde b a ş l ı k atarak, diğerlerini baş harflerinin a l f a b e t i k sırasına göre tasnif etmiştir.

Öte yandan, aynı harfle başlayan isimleri de, kendi aralarında bir gruplamaya tâbi tuttuğu dikkati çekmektedir. Meselâ, "**İsmi Ahmed Olanlar**" (باب أحمد) şeklinde bir **ara başlık** atan el-B u h â r i, "**Ahmed**" (أحمد) adını taşıyan şahısları kendi aralarında sıralarken şöyle bir metod tâkip etmiştir :

a) O adı taşıyan **S a h â b e** isimlerini başa almış ve onları, kendi aralarında ayrıca sıralamıştır.

b) **S a h â b e**'den sonraki isimleri, grup grup, baba adlarının a l f a b e t i k sırasına göre tertip etmiştir. Ancak, bu kısımda da, tam bir alfabetik tasnife uymamıştır. Yer yer, öne-sona almalar dikkati çekmektedir.

c) Bunlar da bittikten sonra, (باب الواحد) şeklinde atıldığı bir **alt başlık** altında, ana bölümde tanıttığı şahıslar içinde "**baba adı benzerliği bakımından t e k ş i a n**" isimleri kaydetmiştir.

d) O bölümün sonunda da, "**Baba Adı Bilinmeyenler**"

(باب من أفناء الناس) alt başlığı ile aynı harfle başlayan isimlerin bir başka özellik arzedenlerini toplamıştır.

Çok isim bulunan maddelerde, bu **dört alt başlık** tekrar edip gitmiş; isim sayısı az olan bölümlerde ise, yerine göre, bu alt başlıkları kullanmamış, fakat kendi bütünlüğü içinde, başlıksız olarak bu tertibe riâyet edegelmiştir.

Elif'den yâ'ya kadar olan isimleri bitirdikten sonra²⁰, "**İsmi Bilinmeyip de Baba Adları ile Tanınanlar**" ı ise, (باب من لا يعرف له)

(اسم ، ويعرفوب بأبائهم)

eserin sonunda ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir.

el-B u h â r î'nin ayrı bir eseri olarak bilinen "**Kitâb'ül-Künâ**"

(كتاب الكنى) , yâni **Künyeler Bölümü**, esâsında, **et-Târîh'ul-Kebîr**'in ayrılmaz bir parçasıdır. Zîrâ bu bölümde, **neseb**'i (ismi) ile değil de, dâha çok **künye**'si ile tanınan şahısları almıştır.

Bu bölümde de kendi arasında bâzı noktaları dikkate alarak sıralama yapmıştır. Önce, sâdece künyesi ile tanınıp ismi bilinmeyenler; sonra da, hem künyesi, hem de ismi ile tanınanlar sıralanmıştır. Bu ikinci kısma giren **189 şahıs**, -daha önce de işâret ettiğimiz gibi- eserin "**İsimler Bölümü**"nü oluşturan diğer cildlerde de tanıtılmış olup, mükerrerdir.

et-Târîh'ul-Kebîr'de, ş a h ı s l a r bakımından, bir husus dikkati çekmektedir. Bu da, gerek **isimler** ve gerekse **künyeler** bölümünde, **k a d ı n l a r'a hiç yer verilmemiş olmasıdır**. T i r m i z î'nin "**Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî**"sinde de görülen ²¹ bu eksikliğin sebebi aydınlığa kavuşturulamamıştır. Halbuki, klâsik T a b a k a t kitaplarının aşağı yukarı hepsinin standart bir tasnîf metodu vardır. Bu tasnîf sisteminde isimler, önce **erkekler** ve **kadınlar** şeklinde iki gruba ayrılır. Her grup da kendi aralarında, önce **neseb**'e göre, arkasından da **künye**'ye göre bir sıralama yapılır. Nitekim el-B u h â r î de, 8 cildlik **et-Târîh'ul-Kebîr** kısmını, sâdece erkeklerin neseblerine göre tanıtıldığı bölüme ayırmış, bir cildlik **Kitâb'ül-Künâ** kısmını da, yine erkeklerin künyelerine tahsis etmiş bulunmaktadır. **Kadınlar** (كتاب النساء) , her iki kısımda da bulunmamaktadır.

et-TÂRİH'UL-KEBİR'İN MUHTEVÂSI

et-Târîh'ul-Kebîr, çok yönlü bir "**bilgi hazinesi**" durumundadır. İslâm ilimlerinin teşekkül etmeye başladığı devirlerde ortaya konan bu eser, gerçekten, vesîkaları kullanma ve yorumlama alışkanlığını kazanmış olan ilim çevrelerine çok malzeme verebilecek durumdadır.

Burada, eserin muhtevâ özelliklerinden bir kısmını, fazla yorum kaçmadan, madde madde tanıtacak; bir kısmını da başka makaleye bırakacağız :

I°- el-B u h â r î, şahısları tanıtırken, bunlar arasında, "**S a h â b î**" veyâ "**T â b i î**" olanları işâret etmekte titizlik göstermiş ve bu husustaki bilgilerin aydınlığa kavuşturulmasında büyük gayret sarfetmiştir.

Bu maksatla, çok meşhur olan S â h â b î l e r dışındakilere, muhakkak sûrette, "Hazreti Peygamber'le görüşmüşlüğü vardır" (له صحبة) kaydını koymuştur. Bu özelliği iledir ki, et-Târîh'ul-Kebîr, Ashâb bilgisinin temel kaynaklarının ön sıralarında yer almıştır.

2°- İlk fetihler döneminde, Ashâb ve Tâbiûn neslinden bir çoğunun, çeşitli vazife ve vesilelerle yer değiştirdiği bilinmektedir. Bu husus, H a d î s r i v â y e t i açısından da ehemmiyet arz etmektedir.

el-B u h â r î, tanıttığı şahıs eğer "Hadîs râvîsi" ise, o şahsın, "hangi bölgenin muhaddisi olduğu"na dâir de titizlikle bilgi kaydetmiştir. Bu maksatla sık sık kullandığı değişik ifâdelerin bir kısmı şunlardır :

يعد في الشاميين ، يعد في المصريين ، يعد في البصريين ، يعد في الكوفيين ، يعد في اهل الحجاز ، يعد في اهل المدينة ؛ عداة في اهل المدينة ؛ حديثه في اهل المدينة ، حديثه في اهل اليمن ، حديثه في الكوفيين ، حديثه في المصريين ، حديثه في الشاميين ، حديثه في اهل الحجاز ؛ حديثه عن البصريين ، حديثه عن المصريين ، حديثه عن اهل المدينة

Bu şifre bilgiler, mütehassıslarının elinde, pek çok Hadîs ve Târih probleminin çözümüne yardımcı olmaktadır.

3°- Şahısların, büyük kütlenin hilâfına sâhip oldukları siyâsî ve itikadî kanâatleri varsa, onlara da yer yer işâret edilmiştir. el-B u h â r î'nin, bu hususta kullandığı ifâdeler şu meâdedir :

(كان يري القدر) "Kaderiye Mezhebini benimserdi" 22 ;
 (كان يري الإرجاء) "Mürcie Mezhebini iltizâm ederdi" 23 ;
 (كان خارجي) "Hâricî idi"; Hâricîlerin görüşünü benimserdi" 24 ;
 (كان يثهم بالزندقة) "Zındıklıkla ithâm olunmuştu" 25 ;
 (كان يميل إلي تقديم عثمان) "Osmancı idi" 26 ; (كان عثمانيا)
 (كان يتشيع) "Hz.Osmân'a öncelik verme eğiliminde idi" 27 ;
 (كان أبوه يميل إلي التشيع) "Şia taraftarı idi" 28 ;
 (وكان من الشيعة الذين قاتلوا علياً) "Hz.Aliye karşı çarpışan gruptandı" 30

4°- **et-Târîh'ul-Kebîr**'in en bâriz özelliklerinden birisi de, rivâyetlerin s i h h a t derecelerini tâyin etmede gerekli olabilecek bilgilerin kaydedilmiş olmasıdır. Meselâ eserde sık sık, hakkında bilgi verilen şahsın içinde yer aldığı " **sened zinciri** " verilmiş ve, şâyet kayda değer bir durum varsa, bu senedin i t t i s â l ve i n k ı t â bakımından, tek kelime ile bir değerlendirilmesi yapılmıştır : (مرسل) " **Mürsel** ", (منقطع) " **Münkab** ", (ولم يثبت رفعه) " **Merfû hadîs oluşu sâbit değildir** " gibi ifâdeler, bunlardan bir kaçıdır.

5°- **Râvîlerin şahsiyetleri** hakkında bilgi vermek de, el-B u h â r i'nin eserinin bir başka özelliğidir. Niitekim eserde, râvîlerin durumları ile ilgili olarak, **a d â l e t** ve **z a b t** bakımlarından bir kusurları tesbit edilmiş se, bunların da kaydedildiği görülmektedir.

Ne var ki, **et-Târîh'ul-Kebîr**'de sık sık karşılaşılan : (ضعيف) , (كان ثقة صدوقا) , (منكر الحديث) , (كذاب) ifâdeleri, umûmiyetle kendine âit hükümler olmayıp, daha önceki râvî tenkîdçilerinin görüşleri olarak verilmiştir. Bu tarzdaki görüşler içersinde, kendine âit olanı yok denecek kadar azdır.

Öteyandan, kendi görüşlerini diğerlerinden ayırmak için, (قال أبو عبد الله) " **Ebû Abdullah (el-Buhârî) da der ki** " şeklinde bir klişe formül kullanmıştır. O, bu türden ifâdelerinde, diğer râvî münekkidlerinin hilâfına, **verdiği hükmün gerekçelerini** de açıklamaktadır :

قال ابو عبدالله : وهو حديث لا يتابع عليه ، لا يعرف سماع

هو لا ، بعضهم من بعض (31) .

قال ابو عبدالله : وهذا أشهر ، ولا تقوم الحجة بسالم بن رزين ،

ولا برزين ، لأنه لا يدري سماعه من سالم ولا من ابن عمر (32) .

قال ابو عبدالله : ليس في العتيق مقيد ، ولا يعرف لزميل سماع

من عروة ، ولا ليزيد من زميل ، ولا تقوم به الحجة (33) .

gibi ifâdeler, bu nevî örneklerden bir kaçıdır.

BUHÂRÎ VE et-TÂRİH'UL-KEBİR'İ

el-Buhârî ve et-Târih'ul-Kebîr'inin bâzi özelliklerini, bizâtihi kendi eserlerinden tesbit etme gayreti içinde olduğumuz bu araştırmada, yeri gelmişken, bir noktaya daha temâs etmemiz gerekecektir. Şöyle ki, özellikle râvî tenkîdi, rivâyetlerin sıhhat dereceleri, cerh ve ta'dîl gibi Hadîs meselelerine yer veren son devir araştırma türü eserlerini okuyanlar, bu eserlerde, **Buhârî'nin Târihçiliği**'nden çok, onun, bir **râvî münekkidi** olduğu üzerinde durulduğunu görecektir. Bu hususta yazılanlar, okuyucuda, en azından, eserin gerçeğine uymayan bir kanaat hâsıl etmektedir.

Halbuki eser bir bütün olarak incelendiğinde, cerh ve ta'dîl ile ilgili olarak verilen bilgilerin, onun pek çok özelliklerinden sâdece **bir'i**ni teşkil ettiğini, fakat hiç bir zaman bu özelliklerin **birincisi** olmadığı görülecektir.

6°- İslâm âlimleri, tâ başlangıçtan beri, **Hazreti Peygamber**'in söz ve davranışları dışında, diğer **İslâm büyükleri**'nin söz ve davranışlarına da değer vermişler ve onları da, aynen Hadîs rivâyetinde uyguladıkları prensiplere göre kaydedegelmişlerdir. Öyle ki, bunlardan, S a h â b î söz ve fiillerini aksettiren metinlere "**Mevkuuf Hadîs**", T â b i û n neslinin söz ve davranışlarını tesbit eden vesikalara da "**Maktû Hadîs**" adını vermişlerdir.

Bu meselede, el-B u h â r i'nin tutumu da, seleflerinden farklı değildir. Nitekim o da, kitabına aldığı şahısların, şâyet "**özellik arzeden**" söz, fikir ve davranışları varsa, onları, imkân ölçüsünde kaydetmiştir. Eser, bu yönüyle oldukça zengin malzeme saklamaktadır.

7°- **et-Târih'ul-Kebîr**'in en mühim özelliklerinden birisi de, onun, târihî bilgiler yanında, çok miktarda **Hadîs metni**'ni de ihtivâ etmesidir. Bizim tesbîtimize göre bu miktar, **2.500** rakamının üstündedir.

Eserde yer alan Hadîs metinlerinden bir çoğunun ise, diğer kaynaklarda bulunmadığı; bu hususda **et-Târih'ul-Kebîr**'in, ya **yegâne** kaynak, ya da **ilk** kaynak durumunda olduğu müşâhede edilmektedir.

Bu yönüyle **et-Târih'ul-Kebîr**, T â r i h muhtevâlî hüviyetinin yanında, H a d î s metinleri açısından da, **vazgeçilmesi mümkün olmayan** bir kaynak hüviyetiyle kendini göstermektedir.

8°- Bütün bunların ötesinde, **et-Târih'ul-Kebîr**'de, belirli bir başlık altında toplanamayacak kadar çeşitlilik arzeden vesikalar da vardır. Öyle ki, bir sahâbînin söz ve davranışını, bir tâbînin fikir ve tutumunu, İslâm dünyasında ün yapmış bir âlimin veyâ seçkin bir zâtın her hangi bir meseledeki görüşünü, onların hayatlarından bir sahneyi

tesbit eden bu **malzeme - bilgiler**, eserin satırları arasında serpiştirilmiş durumdadır. Bu neviden sesikalar, çoğu zaman, İslâmî nasların yorumlanmasına ışık tutucu ve pek çok meseleye çözüm getirici mâhiyettirler.

Meselâ, bir kısım Sahâbînin, **altın yüzük** taktığı ³⁴; Ehl-i Bedir'den olan bir Sahâbî öldüğü zaman, çocuklarının, babalarının elinden **altın yüzük** çıkardıkları ³⁵; falan Sahâbînin, Hazreti Peygamberin **elini öptüğü** ³⁶; Sahâbîler arasında saç ve sakalını **siyah boya** ile boyayanların bulunduğu ³⁷; Ashâbdan bir zâtın yastığında **tasvîr** (resim) olduğu ³⁸; Hz.Osman devrinde, halkın, aşım sıcaktan, **mescidde üstlerini çıkardıkları** ³⁹; ayakta su içen ve abdest bozan Sahâbî görüldüğü yolunda kaydedilen vesikalar, bunlardan bir kaçıdır.

Özellikle bu son gruba dâir tesbit edilen **orijinal vesiklardan** bir kısmını, ayrı bir m a k a l e çerçevesinde değerlendirmeyi düşündüğümüzü belirtmek isteriz.

Netice olarak, **et-Târîh'ul-Kebîr**'in; h a d î s ç i l e r, t â r i h ç i l e r, k ü l t ü r t â r i h ç i l e r i ve İslâmî ilimlerin çeşitli meseleleri ile uğraşan a r a ş t ı r ı c ı l a r açısından, oldukça bâkir vesikalar ihtivâ ettiğini ve gerçekten birinci el bir kaynak olduğunu te'kîden ifâde etmek yerinde olacaktır.

* * *

DİPNOTLAR

- 1) Her iki grubun mühim ve hacimli eserlerinden **el-Câmi'uss-Sahîh** adlı 8 cildlik hadis kitabı (İstanbul 1315 târihli baskı) 1946 sahife tuttuğu hâlde, yine 8 cildlik **et-Târîh'ul-Kebîr**'i 3682 sahifeye ulaşmaktadır.
- 2) **et-Târîh'ul-Kebîr**, 4 cild 8 kısım hâlinde Haydarâbâd'da 1361 yılında basılmış olup; sonradan, kısımlar müstakil cild hâline getirilerek, 8 cildlik ofset baskısı yapılmış ve buna, 9. cild olarak da **Kitâb'ül-Künâ** ilâve edilmiştir. **et-Târîh'us-Sağîr** ise, 2 cild hâlinde Kahire'de 1397/1977'de neşredilmiştir. **et-Târîh'ul-Evsat**'a gelince, onun, şimdilik yazma nüshalarına sâhip bulunmamaktayız. Bkz. Fuat Sezgin, **GAS**, I/133.
- 3) **İbn Hacer**, ölüm târihlerini kesinlikle tesbit edemediği kimselerin durumlarını aydınlığa kavuşturmaya çalışırken, el-B u h â r î'ye atıflar yaparak: "**Buhârî, et-Târîh'ul-Evsat**'ında, onu, 150-160 târihleri arasında vefât eden kimseler bölümünde kaydetmiştir" şeklinde belirtir. Eserinde, yer yer, 140-150, 180-190 ... seneleri arasında vefât edenler bölümü tarzında ifâdelere sık sık rastlanmaktadır. Bkz. **Tehzîb'üt-Tehzîb**, I/461; II/159, 385-386, 409.
- 4) Bkz. **et-Târîh'us-Sağîr**, I/1.
- 5) Fuat Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, İstanbul 1956, s.169.
- 6) Sezgin, a.g.e., s.105.
- 7) A.Vehbi Ecer, **Türk Kültür Muhîtinin Yetiştirdiği Hadîs Bilgini Buhârî'nin Tarihçiliği**, Erciyes Dergisi, Kayseri 1986, sayı: 108, s.24.

BUHÂRÎ VE et-TÂRİH'UL-KEBİR'İ

- 8) "....." أحبرنا أبو الحسن محمد بن سهل الفسوي قراءة عليه
بفسا من بلاد فارس قال : حدثنا أبو عبدالله محمد بن إسماعيل
بن إبراهيم البخاري الجعفي بالبصرة سنة ست وأربعين ومائتين
قال :

Bkz. et-Târih'ul-Kebîr, I/3.

9) Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 169-172.

10) Bkz. et-Târih'ul-Kebîr, I/246, r.782; I/355, r.1122; II/6, r.1509; VII/6, r.23.

11) Bkz. II/393, r.2893.

12) Bkz. I/69, r.167; I/205, r.644; II/6, r.1510.

13) Bkz. I/267, r.854; II/295, r.2522; VI/355, r.2616.

14) Bkz. V/442, r.1440; V/442, r. 1441; VI/44, r.1645; VI/192, r.2141; VI/299, r.2464.

15) Bkz. I/404, r.1291.

16) Bkz. III/345, r.1168.

17) Meselâ bkz. VIII/264, r.2936'daki ile, VIII/281, r.3002'de tanıtılan şahıslar aynıdır.

18) Burada, *M.Zübeyir Sıddîkî'nin: "et-Târih'ul-Kebîr'in, 40.000'den fazla râvîlerin hâl tercümelerine âid notları ihtivâ ettiği söylenir"* (Hadîs Edebiyatı Tarihi, Tercüme: Yusuf Ziya Kavakçı, s. 155) ifâdesi ile, eserin bir başka yerinde kullandığı: "**Buhârî'nin T â r î h'i, 42.000'den fazla hadisçi ile meşgul olur**" (s.150) ifâdesini; öte yandan, *Dr.İsmail Lütfü Çakan'ın: "et-Târih'ul-Kebîr'de, 10.522 şahıs hakkında bilgi bulabilme imkânına sâhibiz"* (Hadîs Edebiyatı, s. 220) tarzındaki değerlendirmesini düzeltmemiz gerekecektir.

19) Bu incelik, el-Buhârî'den sonraki dönemin bâzı müelliflerinde de görülmektedir. Meselâ, el-Hatîb el-Bağdâdî "*Târihu Bağdâd*" da; en-Nevevî "*Tehzîb'ül-Esmâ ve'l-Lügât*" da; es-Suyûtî "*Buğyet'ül-Vuât fi Tabakaat'il-Lügaviyyîn ve'n-Nühât*" da; İbn Hacer "*Tehzîb'üt-Tehzîb*" da (burada Ahmed'i başa almış), onun açtığı çığırın tâkipçileri olarak yerlerini almışlardır.

20) Eserin, VIII. cild, 429. Sahîfe ve 3596 sıra numarasından itibaren bu neviden şahıslara yer verilmiştir.

21) "*Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'*" için bkz. "*Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si*", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (neşr: Dr.Alî Yardım), C.II, S.247-346, İzmir 1985.

22) Bkz. et-Târih'ul-Kebîr, III/18, r.74; V/182, r.570; VI/469, r. 3012; VII/118, r.528; VII/293, r.1254; VII/399, r.1745; VII/427, r.1870.

23) Bkz. a.g.e., IV/359, r.3138; VI/22, r.1561; VIII/81, r.2253 (Ebû Hanîfe için söyler).

24) Bkz. VI/267, r.2367.

25) Bkz. V/227, r.741.

26) Bkz. IV/223, r.2585.

27) Bkz. VI/89-90, r.1798.

28) Bkz. III/101, r.352.

29) Bkz. VI/90, r. 1798.

30) Bkz. VIII/323, r. 3174.

31) Bkz. III/284, r.972.

32) Bkz. IV/13, r.1801.

33) Bkz. III/450, r.1500.

34) Bkz.VII/351, r.1514.

35) Bkz. III/410, r.1362.

36) Bkz. VIII/31, r.2048.

37) Bkz. VII/151, r.969.

38) Bkz. V/96, r.273.

39) Bkz. VII/3, r.3.

المُلخَص

البخاري هو أحد أعلام التاريخ الاسلامي النادرة و يعتبر الباحثون مؤلفاته في علم الحديث والتاريخ من المصادر الاولى . ألف ثلاثة مؤلفات في التاريخ وهي : التاريخ الكبير و التاريخ الاوسط و التاريخ الصغير . وقد تمّ طبع التاريخ الكبير و التاريخ الصغير إلا أننا لم نحصل على النسخ المخطوطة للتاريخ الأوسط .

ولا يتوفر لدينا أية معلومات بتاريخ تأليف الكتاب بالضبط و مع أن بعض الباحثين يرون أنه ألف قبل الجامع الصحيح بستة سنوات ، فلدينا دلائل واضحة تشير الى أن البخاري ألفه سنة ٢٥٢ اي قبل اربع سنوات من وفاته . وهذا الرأي الأخير أقرب الى الصواب عندنا .

فكتاب التاريخ الكبير تأليف عن ترجمة الرجال ألفه البخاري حسب الترتيب الهجائي . وبالنسبة للنسخة المطبوعة في أيدينا فهو يحتوي على ترجمة ٧٨٢ ، ١٣ شخصاً ، مائتان منهم يتكرر ذكرهم . ولم يترجم الكتاب عن أعلام النساء قط .

التاريخ الكبير يحتوي على الأحاديث الشريفة أيضا ، يزيد عددها (٥٠٠ ٢) ألفين وخمسمائة ، وقسم منها ورد فيه دون غيره من المصادر الأخرى المعاصرة .

يعتبر التاريخ الكبير الى جانب مزاياه المذكورة ذخيرة تزود الباحثين في علم التاريخ والحديث وتاريخ الثقافات بما يحتاجون اليه من المواد العلمية و سنتعرض لمحتواه بالتفصيل في ثنايا البحث .